

Alexandru Odobescu și aportul său la dezvoltarea arheologiei românești clasice (1834 – 1895)

Adina Boroneanț

Dincolo de a fi o simplă trecere în revistă a activității arheologice a lui Alexandru Odobescu, lucrarea de față își propune să facă și o scurtă analiză critică a acestei activități. Structura lucrării se desfășoară începând cu o notă biografică și continuă cu prezentarea principalelor sale lucrări arheologice, analiza surselor folosite în întocmirea lor, studiul metodologiei și concepției arheologice și istorice, încheindu-se cu scurte considerații asupra valorii activității arheologice a lui Alexandru Odobescu. La sfârșit s-a atașat o listă a lucrărilor de arheologie clasică ale aceluiași autor.

Alexandru Odobescu – scurtă prezentare biografică

23 iunie 1834

Se naște Al. Odobescu, fiu al polcovnicului Ioan Odobescu și al Catincăi Caracaș.

Urmează Colegiul Sf. Sava (condus la acea dată de Costache Poenaru, profesor interesat de Tezaurul de la Pietroasa). Liceul avea o colecție de antichități, la care se va adăuga și Tezaurul de la Pietroasa.

Trece apoi la Colegiul francez al lui Monty, tot în București.

1850-1854

Pleacă împreună cu mama sa la Paris. Acolo va frecventa cursuri predate de eleniștii și latiniștii Henri Patin și Émile

	Egger. Este în relații de prietenie cu Ch. Lenormant ¹ și Heuzey, celebrii la acea dată pentru descoperirile lor din Orient.
1851	Vizitează British Museum.
17 martie 1851	Ține la Paris conferința <i>Viitorul artelor în România</i> , în care face referiri la arta greacă și romană de pe teritoriul țării ² .
13 decembrie 1853	Obține Bacalaureatul în Litere.
Februarie 1859	Este procuror la Curtea de Apel, Secția Criminală.
Iunie 1859	Trece la Secția I Civilă a aceleiași Curți; demisionează după scurt timp și trece la Ministerul Cultelor;
1860	Este numit membru în Comisiunea Documentară.
Septembrie 1860	Membru în Comisiunea Istorică, împreună cu A. T. Treboniu Laurian, Ion Maiorescu, I. Eliade Rădulescu, A. Florin, I. Brătianu, Cernătescu și G. Sion.
1861	Este numit în Comisia pentru participarea Principatelor Unite la Expoziția de la Londra și mai apoi în Comisia Arheologică, împreună cu generalul Mavros și V. A. Urechia. În același an face o vizită la Pietroasa împreună cu Fr. Bock. Acesta va publica o carte despre tezaur în 1868 ³ .
Aprilie 1861- nov. 1863	Scoate <i>Revista Română</i> .
1862	Este numit Director al Cultelor.
24 mai 1863	Trece la Conducerea unui Departament în același minister, activitate pe care o susține

¹ Au fost colegi de bancă (T. Antonescu, 1897:345).

² Conferință ținută la Cercul Romanilor din Paris.

³ În același an mai apar două volume în care se fac referiri la tezaur, autori fiind Charles de Linas și Sander Smith.

- până în 12 octombrie același an, când demisionează.
- 1864 Este numit de către domnitorul Al. Ioan Cuza în Consiliul de Stat, luând parte la întocmirea Constituției.
- 1865 Este Comisar al guvernului pentru pregătirea participării României la Expozițiunea de la Paris, în 1867.
- 1866 Face săpături la Pietroasa, la fortificațiile din centrul satului. Încearcă probabil să stabilească dacă există o legătura între castrul roman și tezaur, dar și să strângă piese care să însoțească tezaurul la Paris în anul următor. În același an solicită și fonduri de săpătură pentru alte trei județe: Râmnic, Brăila și Covârlui, dar demersurile rămân fără răspuns.
- 1867-1868 Studiază colecțiile Ermitajului, dorind să realizeze un album comentat. Un rezultat al acestui studiu va fi volumul intitulat *Antichitățile Scythice*, publicat cu ajutorul Academiei Române în 1879, care anunța, prin maniera tratării subiectului, opera sa dedicată Tezaurului de la Pietroasa.
- 1869 Participă împreună cu V. A. Urechia la Congresul de Arheologie și Antropologie de la Copenhaga. Împreună cu Cezar Bolliac vizitează o serie de situri arheologice, printre care și cetatea de la Tinosu, județul Prahova.
- Septembrie 1870 La propunerea lui Al. Papiu Ilarian devine membru al Societății Academice Române.
- 1870 Vizitează Constantinopol, Salonic, Athos, Elveția, Italia.

- Instituie un premiu pentru cea mai bună opera istorică despre *antica Dacie*.
- 1870-1871 Întocmește *Cestionarul arheologic*. Ca urmare a acestuia, în 1871 elaborează un *Proiect de campanie pentru explorațiuni arheologice în districtul Buzău în vara anului 1871*. Proiectul rămâne doar pe hârtie și este foarte posibil ca Odobescu să fi intenționat să facă doar săpături de verificare în teren.
- 1872 Publică în „Columna lui Traian” a lui B. P. Hașdeu *Indicele scrierilor relativ direct sau indirect atingătoare la daci și la romani*, ca bibliografie ajutătoare la concursul istoric inițiat de el pe lângă Academia Română. Premiul va fi câștigat abia în 1880 de Gr. Tocilescu, cu lucrarea *Dacia înainte de romani*.
- 1872-1879 Inaugurează un ciclu de patru conferințe, intitulat *Artele în România*. Titlul este înșelător – arheologia este un leitmotiv în conferințele sale. Este ales membru corespondent al Institutului Arheologic German de la Roma.
- 1873 Devine membru în Comitetul Teatrului Național.
- 18 ian. 1873 Ține conferința (nepublicată) *Despre artele în România în epoca și în timpul barbarilor, cu considerațiuni asupra tezaurului dela Pietroasa*.
- 1875 Este numit Director al Teatrului Național.
- 1874/1875 La rugămintea lui Titu Maiorescu, ministru al Instrucțiunii Publice, inaugurează o serie de prelegeri de arheologie, *cursuri libere și gratuite* (T. Antonescu 1897:345), la Universitatea din București.

- 1876-1877 Începe un curs despre *Antichitățile Egiptului și a altor neamuri din Asia*, care va fi continuat de Gr. Tocilescu.
- 1877 Publică *Istoria arheologiei*.
- 1878 Devine profesor al catedrei nou-înființate de arheologie și începe studierea tezaurului de la Pietroasa. Apare *Relațiuni despre antichitățile județului Romanșai*.
- 1880-1885 Prim-secretar al Legației Române din Paris. Lucrează la elaborarea *Tezaurului de la Pietroasa*.
- 1887 Reîncepe cursul de arheologie cu temele de deschidere *Împăratul Traian după monumentele arheologice și Mitologia și instituțiunile religioase la greci și apoi la romani*.
- 14 Feb. 1888 Tine conferința de inaugurare a Ateneului Roman: *Ateneul Roman și clădirile antice cu dom circular*.
Îi apare lucrarea *Iconografia lui Traian în statui și busturi antice*.
- 1887 Statul Român se angajează să finanțeze publicarea *Tezaurului de la Pietroasa* la editura Rotschild. Odobescu lucrează pentru terminarea lucrării.
- 10 nov. 1895 Se sinucide.

„Cât despre activitatea lui Odobescu ca arheolog, ea e de o netăgăduită importanță. El este cel dintâi reprezentant al artei clasice de la noi și promotorul cunoștințelor de arheologie românească [...] el face în mod definitiv demarcația între această știință și filozofie” (Al. Iordan, 1936:10).

Pentru o analiză a activității lui Odobescu în domeniul arheologiei clasice, este necesar să urmărim un număr de aspecte ale activității sale:

1. Istoricul cercetării.
2. Sursele de informare folosite – atât cele literar-istorice, cât și cele arheologice, acolo unde acestea există.
3. Metoda și concepția arheologică și istorică folosită în cercetarea sa – cu predilecție în cazul *Tezaurului de la Pietroasa*.
4. Rezultatele cercetării și locul lor în istoria arheologiei românești.

Istoricul cercetării

În partea introductivă am prezentat deja o notiță biografică a lui Alexandru Odobescu, care oferă o vedere generală asupra vieții sale și evenimentelor importante care au marcat-o. În capitolul de față ne propunem să facem o scurtă trecere în revistă a cadrului istoric și arheologic în care începe să-și desfășoare activitatea Al. Odobescu⁴, precum și o prezentare în linii mari a principalelor opere ale sale, cu scurte comentarii asupra conținutului lor.

⁴ „Indivizii, precum se știe, sunt rezultatul împrejurărilor culturale în care se dezvoltă, în al doilea rând sunt rezultatul educațiunii avute și mai cu seamă, când personalitatea lor se afirmă pe deplin, ei sunt rezultatul pornirii sufletești cu care i-a înzestrat natura. Aceasta se poate vedea și în activitatea științifică a lui Odobescu” (T. Antonescu, 1897:340).

În mod cert, până în anul 1834, arheologia în Țările Române nu este nimic mai mult decât pasiunea pentru colecții de obiecte antice. Existau desigur colecționari care posedau un vast număr de piese, de proveniențe foarte diferite. În octombrie 1834, banul Mihalache Ghica⁵ decide să-și doneze colecția, și propune înființarea unui Muzeu Național, pentru ca obiectele antice „să nu se risipească”. În noiembrie 1834 domnitorul Al. Ghica hotărăște înființarea unui astfel de Muzeu care să funcționeze pe lângă Eforia Școalelor. De-a lungul timpului muzeul se va îmbogăți cu noi colecții – cea lui N. Mavros⁶ în 1862, noile tezaururi de la Runcu, Orăști, Dumbrăvești, parte din colecția Bolliac, donațiile Papazoglu, col. Canhli, D. A. Sturdza, Manfred Bullner, etc.

Este la fel de important să înțelegem care erau condițiile în care se desfășura „cercetarea” arheologică în acea perioadă. Primul act oficial care încearcă o reglementare a săpăturilor arheologice apare în „Buletinul Oficial” din 3 noiembrie 1837, la inițiativa lui Petrache Poenaru, profesor la Sfântul Sava, care va avea un rol determinant în formarea elevului Odobescu. Se încerca prin acest act interzicerea săpăturilor cu scop mercantil, prevăzându-se aducerea obiectelor descoperite întâmplător la Muzeu⁷.

⁵ Banul Mihalache Ghica era un pasionat colecționar de monede, inscripții, artefacte de origine română, pe care le obținuse nu numai prin comerț, dar și prin săpături: Turnu Măgurele, Reșca, Slăveni. Din 1842 era Membru al Societății de Istorie și Antichități din Odessa.

⁶ N. Mavros este considerat „donator și fondator al muzeului”. Inspector general al carantinelor Dunării și arendaș al vâmlor din Țara Românească, are desigur ocazia să călătorească și să achiziționeze un număr important de antichități, pe care le și analizează și clasifică cu pasiune. Colecția sa cuprindea peste 4000 de monede romane, dacice și grecești, ceramică neolitică, română și etruscă, antichități egiptene, busturi, inscripții și obiecte grecești. La 22 ianuarie 1862 N. Mavros oferă statului colecția sa.

⁷ Se prevedea ca „Nimeni să nu aibă voie a-și însuși vre-un obiect de antichitate măcar unde s-ar găsi într-acest prințipat și îndată ce se va afla un asemenea obiect, de a fi lesne a transporta, să se trimită prin ocărmuirea locală la depozitoriul Colegiului Sf. Sava din București [...]. Nimeni să nu fie volnic a scormoni în pământ pentru a scoate obiecte din antichitate, pentru că asemenea scormoneli își vâd munca în zadar, apoi strică și întunecă

Reorganizarea muzeului va avea loc abia în 1864, prin Decretul 1648 al domnitorului Al. I. Cuza, care va aproba și un regulament de funcționare al acestei instituții. În același an, Al. Odobescu este numit de domnitor în Consiliul de Stat. Considerând aprecierea de care se bucura Odobescu din partea lui Cuza, și faptul că este ales membru al Comitetului Arheologic înființat prin Regulamentul de funcționare al Muzeului, este aproape imposibil ca el să nu fi avut nici o contribuție la elaborarea actului ce avea să schimbe fundamental Muzeul de Antichități.

Activitatea din primii săi ani după întoarcerea la Paris este dinamică – face excursii pe teren cu Fr. Bock la Pietroasa în 1861⁸, sapă la Pietroasa în 1866, vizitează, împreună cu arhitectul Benich (și Cezar Bolliac), Tinosu, în 1869. De scris, va începe însă să scrie serios abia după 1870 – poate legat de răspunsurile primite la *Cestionarul Arheologic*.

O primă ieșire a lui Odobescu în lumea științifică internațională este participarea la cel de-al patrulea Congres de Arheologie și Antropologie preistorică de la Copenhaga, ținut în 1869. Aici este prezent cu două intervenții. În prima prezintă, fără un text scris, doar planșe și comentarii, Tezaurul de la Pietroasa. A doua intervenție o reprezintă comunicarea „*Noțiuni preistorice din România*”⁹. Se prezintă monumente atribuite de Odobescu

șirul sistematic al lucrărilor în asemenea descoperiri” („Buletinul Oficial” din 3 noiembrie 1837)

⁸ Pe 25 octombrie 1861 Ministerul Cultelor telegrafiază prefectului de Buzău despre sosirea lui Odobescu și a unui arheolog străin, care vor să viziteze Pietroasa (telegrama 12303/25 oct.1861): „Domnul Odobescu însoțit de o persoană din străinătate ce se afla venită în țară în misie arheologică, este să vină în acel district poimăine ca să viziteze locul de la Pietroasa, unde s'a găsit masa de aur și alte obiecte ce se află la muzeu. Vă anunț dar, domnule Prefect, despre sosirea indicatelor persoane și vă invit cu onoare să binevoiți a le face înlesnirile cuvenite dând ordin și domnului subprefect al plășii în care s-au găsit țișele obiecte a le face asemenea înlesniri cuvenite” (A. Sacerdoțeanu, 1942:26).

⁹ Păstrat ca extras în *Compte-Rendu de la Session du Congrès International d'Athropologie et Archéologie préhistorique, tenu en 1869 à Copenhague*. Comunicarea

„preistoriei”: valuri, tumuli, întărituri, cetăți de pământ. Găsim de asemenea și o primă încercare de împărțire a timpului istoriei naționale. Vorbind despre „brazde” = valuri, Odobescu le menționează ca „*anterioare periodului roman, carile în România pune hotar timpilor istorici*” (Al. Odobescu, 1906:107). Se observă aici că nu tot ce fusese clasificat de Odobescu ca *preistoric* ar fi considerat preistoric și în momentul de față.

Comunicarea se ocupa în cea mai mare parte de descrierea și clasificarea tumulilor, dintre care, tipul 1 sunt așezați pe lângă vechi cetăți, de-a lungul căilor antice. Aceștia conțin „*în sarcofage de piatra văroasă*” (Al. Odobescu, 1906:108) morminte din epoca romană. Odobescu deplânge lipsa cercetării lor, ca și deficiențele cercetării atunci când aceasta a existat – săpăturile arheologice realizându-se numai „*pe muchie sau în coastele lor*” (Al. Odobescu, 1906:108). O idee care apare nouă la Odobescu este cea a folosirii acestor tumuli de către populații succesive – de aici diversitatea culturală a artefactelor conținute într-un astfel de monument arheologic.

Demn de remarcat este și prezența la această comunicare a unor personalități cu greutate în arheologia timpului: Capellini (care văzuse tumulii), Worsae, C. Vogt și E. Quatrefages, care discuta pe marginea celor prezentate de tânărul Odobescu.

O inițiativă care avea să-i afecteze activitatea viitoare este elaborarea *Cestionarului arheologic*, care va fi difuzat în țară cu ajutorul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice. *Cestionarul* a fost conceput de autor ca un „*Isvodu de întrebările la cari se cere a se da răspunsuri în privința vechilor așezăminte ce se afla în deosebitele comune ale României*”. Criteriile prin care Odobescu își propune depistarea unor situri sau monumente arheologice stau la limita între empiric și științific: toponimia¹⁰ locului sau mărturii arheologice¹¹. Se cere

este publicată în țară în 1872 în „*Revista Științifică*” a lui P. S. Aurelian și Gr. Ștefănescu.

¹⁰ „*Sanșuri de cele bătrânești, care pe unele locuri poartă numiri ca Troianu, Brazda, Valu*”, „*Movile vechi sau movile însemnate sau Gorgane, Popine, Dolme...*” (Al. Odobescu, 1878:V)

apoi o localizare exactă în cadrul comunei, descrierea monumentului, tipul sau informații de ordin etnografic (eventual perpetuate pe cale orală) și eventuala sesizare a unor artefacte arheologice.

Scopul principal al acestui chestionar era „să încercăm să adunăm elemente de statistică arheologică și să dobândim până la un oarecare punct mijloace de a clasifica cel puțin grosso-modo monumentele antice din țara noastră”. Sesizăm aici aceeași preocupare ca și în Regulamentul Muzeului de a proteja monumentele arheologice antice și de a le cataloga și clasifica, într-o epocă în care acest lucru era practic inexistent în România.

Începând din 1872 își propune să țină un ciclu de patru conferințe intitulate „*Rapide ochire asupra producțiunilor artistice din trecut, în țara noastră și asupra instinctului artistic al poporului român*”. Interesante pentru scopul lucrării de față sunt primele două – „*Artele din România în periodul preistoric*” și „*Despre artele în România în epoca romană și în timpii barbarilor. Considerațiuni asupra tezaurului de la Pietroasa*”¹².

Chiar dacă titlul anunța o discuție asupra artei preistorice, studiul este interesant pentru perioada clasică dintr-o serie de motive. Primul – pentru că delimitează timpii istorici ai perioadei clasice și ai celei barbare: periodul roman începe în secolul II, iar cel barbar („o clătire neîncetată de neamuri inculte” (Al. Odobescu, 1872:178) la ivirea goților, în 274 AD. Legat de aceasta găsește dovezi ale continuității de locuire pe teritoriul Daciei după plecarea romanilor. Apoi, pentru că subliniază importanța pe care o are arheologia în ajutorul istoriei „*Pentru timpul despre care analele scrise nu ne-au lăsat nici o strădanie, pentru popoarele care au pierit cu limba lor, singure monumentele existente încă pe pământ pot să ne dezvăluie și să ne afirme și tendința ingeniului lor și treapta lor de măiestrie*” (Al.

¹¹ „...stâlpii sau carpateie de piatră, cărămidă ori lemn ale vre-unui pod vechi și surpat”, „peșteri scobite sau în maluri”, locuri în care se găsesc „oale, urcioare de lut, hârburi, arme și unelte, podoabe de fier, de oțel, de aramă sau alte metale; ori idoli mari sau mici de piatră, de lemn, de pământ sau fier...” (Al. Odobescu, 1878:VI).

¹² Aceasta a doua conferință este ținută la 18 ianuarie 1873, dar nu este publicată.

Odobescu, 1872:181). Conlucrarea arheologiei cu antropologia este deosebit de importantă – afirma tot Odobescu, făcând în paralel o apologie a arheologiei daneze și a modalităților de recuperare a obiectelor arheologice (Al. Odobescu, 1872:185).

Aceeași lucrare ne indică starea în care se afla arheologia românească clasică în acel moment, neavând ca obiect de studiu decât „câteva cuvinte și sculpture descriind și reprezentând în operele autorilor și artiștilor greco-latini, unele obiecte de artă industrială și somptuarie ale predecesorilor imediați ai Romanilor, adică ale națiunii dace...” (Al. Odobescu, 1872:186). Vom reveni asupra acestei lucrări în partea de discuție asupra metodelor de analiza și cercetare utilizate de Al. Odobescu.

Un gest care indirect va avea să influențeze întregul mers viitor al arheologiei românești este instituirea de către Al. Odobescu, în 1870, a unui premiu¹³ pentru „Cercetări asupra popoarelor care au locuit țărilor române de a stânga Dunării, mai înainte de conquista acestor țări de către împăratul Traian”.

Pentru a veni în ajutorul celor interesați, Odobescu publică *„Indice attingetore directu sau inderectu, de vechii locuitori ai Daciei”*. Lucrarea conține în partea introductivă o enunțare a principiilor ce stau la baza arheologiei moderne: preluarea de noțiuni concrete din autorii antici, metoda criticii comparative, formarea unei opinii critice întemeiate pe argumente științifice și nu pe autoritatea celui care scrie. Se oferă de asemenea recomandări de redactare a lucrării, se oferă o bibliografie a izvoarelor și cărților recomandate – căci *„în România lipsesc colecțiunile avute de cărți și cataloage”* (Al. Odobescu, 1872:VII).

Cronologic, următoarea scriere a lui Odobescu este *„Cursu’ de arheologie”*, apărut în 1877, ca un text al comunicărilor de arheologie ținute în fața studenților în anii 1874-1875. Lucrarea

¹³ Al. Odobescu oferă Societății Academice Române 1000 de lei noi pentru „decernarea celei mai bune disertațiuni”, „una și o singura dată” (Al. Odobescu, 1872b:IV). Premiul avea să fie câștigat abia în 1880 de Gr. Tocilescu, cu lucrarea sa *„Dacia înainte de romani”*, lucrare cu care își luase și doctoratul în filozofie la Praga în 1877.

este o expunere teoretică completă asupra noțiunii de arheologie, așa cum era ca văzută de Odobescu¹⁴, și o succintă trecere în revistă a izvoarelor și descoperirilor referitoare la Antichitate și Renaștere. Este, de asemenea, primul curs universitar publicat la noi. Lucrarea, în forma în care a fost publicată nu tratează decât Antichitatea și Renașterea – volumul următor, care din păcate nu a mai fost pus pe hârtie¹⁵, urmând să continue trecerea în revistă a epocilor următoare. Este remarcabil faptul că până la 1908 nu va mai exista alt „*Manual de Arheologie*” publicat la nivel european (Tzigara-Samurçaș, 1907a:1075)¹⁶.

Este poate momentul să insistăm mai mult asupra activității de profesor a lui Al. Odobescu. Deși el nu a format propriu-zis o școală de arheologie, sunt numeroși cei cărora le-a influențat cariera prin cursurile sale: Gr. Tocilescu. Al. Tzigara-Samurçaș, G. Murnu, etc. Iată cum străbate figura lui Al. Odobescu în spatele catedrei, văzut de G. Murnu la deschiderea cursului sau despre „*Atena clasică și arta ei*”, ținut la Universitatea București la 18 februarie 1908: „... un tânăr frumos ca un Apollon, cu fruntea înaltă boltită, cu nasul ușor și mândru coroiat, cu ochii albaștri vii și mari de vultur, cu fața ovală nobilă și încadrată în periajul unui păr bogat în lina dezordine dat spre creștet și revărsat înapoi într-o coamă stufoasă și inelată, stând la catedră și cetind cu glasul cald, convingător, dar cam întunecat și stingherit, pagini măiestrite din cărămida unei științe nouă în școala și țara romanilor” (G. Murnu, 1907:524). Se poate observa că este portretul profesorului ideal: tânăr, frumos, cu darul de a captiva auditoriul, predând o știință nouă și interesantă. Dar este însă și mai remarcabil faptul că un fost elev și-l amintește așa după mai mult de 34 de ani... Impresia produsă asupra studenților de

¹⁴ Aceasta va fi discutată pe larg la capitolul „Metode și concepție de cercetare”.

¹⁵ „Grija de a fi la curent cu ultimele descoperiri și publicații l-au determinat a amâna mereu al doilea volum din *Istoria Arheologiei*, pe care nu l-a mai scris nici el, nici alții” (D. Tudor, 1963:22)

¹⁶ Aceeași sursă ne indică pentru anul 1908 „*Manualul de arheologie a artei*” al lui C. B. Storck.

către Odobescu și modul său de predare trebuie să fi fost extrem de puternică¹⁷.

Al. Odobescu este și primul care elaborează o programă a cursurilor pe care urma să le țină (pentru anii 1877/1878 și 1878/1879). Pentru primul an menționat, își propune 60 de prelegeri referitoare la arheologia întregii lumi, dintre care:

- 6 lecții introductive de „*istoria culturii*”, care pentru el este sinonimă cu arheologia
- 10 lecții legate de epoca pietrei
- 4 de epoca bronzului
- 6 de epoca fierului
- 24 despre antichitățile celtice, germanice, scitice
- 9 lecții referitoare la daco-geți
- 1 lecție de sinteza a celor prezentate anterior.

Se observă că accentul cade asupra arheologiei clasice – cu un total de 30 de lecții. Din păcate, conținutul acestor cursuri nu s-a păstrat decât parțial sau sub forma acestui plan de abordare a subiectelor.

Revine la catedră între 1888-1895. În prima perioadă, 1888-1891, ține un curs intitulat „Studiul instituțiilor și monumentelor religioase ale Greciei vechi”, precum și „Traian și toate acele monumente care se raportează la istoria persoanei și epocii sale”¹⁸. Orientarea sa predilectă către arheologia clasică este acum evidentă. Cursurile sale conțin referiri multiple la izvoarele antice: Herodot, Platon, Xenophon, Strabo, Vitruvius, Pliniu cel Bătrân, Plutarh, Pausanias, Lucian din Samosata. Odobescu va continua pe tot parcursul activității sale didactice să prezinte arheologia ca pe o „*istorie a culturii*”¹⁹.

¹⁷ După afirmațiile lui Tzigara-Samurcaș, Odobescu „*se ferește a tâmpi studenții printr-o practică migăloasă ce surpă mințile junimei*” (Al. Tzigara-Samurcas, 1907:1082)

¹⁸ Cursul a fost publicat parțial în *Convorbiri Literare* XXI, 1887, nr. 9, 745 și urm. și *Convorbiri Literare*, 1888, nr. 2, p. 97 și urm.)

¹⁹ „*Ca profesor și-a pus tot sufletul în predarea cursului, deschizând studenților noi orizonturi pentru deplina înțelegere a artei*” (Al. Iordan, 1936:6).

Pentru perioada 1891-1895, date directe despre cursurile ținute de el lipsesc, întrucât nu a existat un curs redactat. Este o perioadă de intensă muncă pentru Odobescu – lucrează în acest timp la terminarea operei sale asupra tezaurului de la Pietroasa și este în același timp Director al Școlii Normale Superioare. Este deci foarte posibil și probabil să fi repetat cursul de arheologie generală din 1874/1875, deși din programă aflăm că ar fi trebuit să se ocupe de un curs de arheologie romană (D. Tudor, 1963:22-23).

Revenind la scrierile arheologice ale lui Odobescu, în 1878 apare lucrarea referitoare la antichitățile județului Roman²⁰. În introducerea lucrării, autorul se plânge de starea rudimentară a arheologiei românești și a necunoașterii monumentelor arheologice. Aceasta se datorează – spune autorul – lacunelor în completarea chestionarului, a lipsei monumentelor din anumite zone, a lipsei școlilor în anumite părți ale țării dar și neseriozității cadrelor didactice din acele școli. Urmează apoi o prezentare succintă a monumentelor identificate pe teren cu ajutorul chestionarului, dar, se subliniază „necesitatea de controlări serioase la fața locului” a celor afirmate pe hârtie (Al. Odobescu, 1978:II).

În 1879 apare prima lucrare a lui Odobescu care poate fi considerată ca pregătitoare pentru „Tezaurul de la Pietroasa”, „*Antichități scythice. Cununa Mare d'in Thesaurulu de la Novo Cerkask*”. Lucrarea este importantă nu numai prin analiza propriu-zisă a materialului ci și prin faptul că în ea apar primele idei clare ale lui Odobescu referitoare la „*Cloșca cu pui*”. Modalitățile de abordare a subiectului în cele două opere sunt aproape identice: se face un istoric al cercetării anterioare, apoi se tratează separat fiecare obiect al tezaurului respective. În cazul *Antichităților scitice*, accentul cade asupra „Cununii cele mari”, celelalte obiecte beneficiind de descrieri sumare. Încă odată uimește erudiția și vastul bagaj de cunoștințe al lui Odobescu, prin paralelele pe care le face cu

²⁰ Cuvântare rostită în ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române, în 1878 publicată și însoțită de note, anexe și desene.

descoperiri similare din diferite părți ale Europei. Este o altă instanță în care lecturile sale sunt dovedite a fi la zi – el cunoaște celelalte două lucrări referitoare la aceleași descoperiri de la Novo-Cerkask, ale lui Charles de Linas și Ferdinand de Lasteyrie²¹. Analiza materialului este însă una strict artistică, și nu bazată pe metodele arheologiei.

Ajungem în sfârșit la cea mai importantă lucrare a lui Al. Odobescu – *Le trésor de Pétroussa*. Preocupările sale referitoare la tezaur datează probabil încă din anii când era elev la Colegiu Sfântul Sava, în a cărui incintă se afla expus și tezaurul. Probabil că profesorul său Petrache Poenaru, care se și implicase în recuperarea *Cloștii cu Pui* în momentul „re-descoperirii” sale, i-a trezit interesul față de această unică descoperire.

M. Babeș identifică două etape diferite în încercările lui Odobescu de a sintetiza studiile sale asupra tezaurului (M. Babeș, 1976:21-25). Prima, o versiune scurtă, apare în comunicarea din 1865 ținută la Paris – *Notice sur les antiquités de la Roumanie*. Odobescu va reveni asupra ei în 1968, în capitolul II al lucrării *Notice sur la Roumanie*, publicat împreună cu P. S. Aurelian. A existat poate și un text – ce urma să însoțească stampele executate în 1875, ca un prim proiect de publicare.

O a doua versiune, cea „lungă”, păstra vechiul plan de expunere, dar urma să acorde fiecărei piese câte un capitol separat. În acest fel, și *Studiile* publicate anterior (1877) în *Columna lui Traian* aveau să fie integrate în text. Există cel puțin patru manuscrise din această primă fază (M. Babeș, 1976:25). După 1880, Al. Odobescu plănuiește o ediție franceză extinsă, dar editura dă faliment înainte de apariția lucrării²².

În 1886 statul român încheie un contract cu casa Rothschild pentru publicarea manuscrisului. Proiectul conținea 86 de coli de autor plus ilustrațiile aferente (M. Babeș, 1976:26).

²¹ Ferdinand de Lasteyrie – *Histoire de l'Orfèvrerie*, Paris, 1875 și Charles de Linas, *Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée*, Paris, 1877-1878.

²² Se păstrează o versiune neterminată din anii 1883-1885, cu doar 18 coli tipărite.

Lucrarea ia însă tot mai mult amploare, pe măsură ce este elaborată, și, în 1887, Al. Odobescu cere dublarea spațiului tipografic, la 170 de coli, lucru ce îi este refuzat. În aceste condiții, lucrarea capătă un aspect neechilibrat.

Partea primă, tipărită între 1887-1888, are 514 pagini, cuprinzând istoricul descoperirii și descrierea a trei piese. Volumul II, tipărit în 1896, conține restul de 9 piese, dar în numai 112 pagini, pentru că ultimul volum apărut postum, prin grija lui Ionescu-Gion, să prezinte concluziile în numai 26 de pagini.

Există trei idei mari pe care Odobescu le urmărește pe parcursul acestei lucrări: *apartenența tezaurului* (după el, aparținând probabil lui Athanarich), *proveniența pieselor* (un atelier gotic local dar și piese de origine bizantină și orientală) și *caracterul depunerii* (văzut de el ca o depunere la un templu got din zonă).

Deși o parte din concluziile sale sunt contestate astăzi, modul său de lucru și de analiza a reprezentat un uriaș pas înainte pentru arheologia clasică românească a momentului, rămânând *stema legitimării arheologiei românești* (I. Nestor, 1970:155).

Sursele de informare folosite

Două lucruri sunt importante de reținut în analiza surselor folosite de Al. Odobescu în scrierile sale: formația sa de elenist și latinist, și, în egală măsură, – concepția sa asupra arheologiei văzute ca „*istorie a culturii*”.

Nu trebuie uitată preocuparea lui Al. Odobescu față de traducerile din autorii greci și latini, care i-au facilitat fără îndoială o bună cunoaștere a antichității clasice grecești și romane. Modul în care își realiza traducările sunt o indicație clară asupra modului în care își concepea probabil toate celelalte scrieri: „*nu pune a un cuvânt pe hârtie până nu lămurea pe deplin înțelesul fiecărui pasagiu. Îl citea de două, trei, patru ori, îl traducea, îl comenta și elucida fiecare dificultate...Întâi, o primă stabilire a ordinii cuvintelor românești...În urmă venea goana după cuvânt: sinonimele se perindau unul după altul, fără să-l*

mulțumească; de multe ori l-am văzut răscolind dicționare, cărți, reviste, alergând de la o odaie la alta, ca să caute volumul, pagina, rândul, unde își amintea că se afla vorba care-l tulbura” (C. Litzica, 1907:2026). Probabil că într-un mod asemănător a fost concepută și lucrarea asupra tezaurului de la Pietroasa, ajungând astfel la dimensiunile și studiile detaliate pe care le cunoaștem.

În aceeași măsură, în traducерile sale, Odobescu cere „o reproducere aută a lui Erodот cu explicarea filologică, geografică, istorică și **arheologică** a faptelor” (Al. Odobescu, 1878:400). Este clară aici importanța pe care o acorda surselor antice în studiul arheologiei. De altfel, în „prima lecțiune” a cursului de arheologie, el recomanda folosirea izvoarelor istorice „Cunoștiința izvoarelor, modul de a le întrebuința și de a ne folosi de dănsese, ne vor face să înțelegem cât de sterpe și fără temă sunt, în arheologie și toată acea știință care nu se bazează pe datine pozitive adunate și controlate în timp, și toate acele fantezii ale anticarilor exploratori, care nu au altă temelie decât o curiozitate copilărească, spontană cu o falsă erudițiune, adunată și aceea numai din răsfoirea vre-unui dicționar”. Poate din cauza acestei aversiuni față de „falsa erudițiune”, lucrările sale „sunt traduse cu o rară pricepere a nuanțelor, cu o ilință totdeauna încununată de succes de a reda aceste nuanțe, cu o bogăție de cuvinte și alcătuiuri stilistice cări fac din traducерile lui Odobescu bucăți cu adevărat clasice, vrednice să stea alături de originalele lor” (C. Litzica, 1907:2025). Cele două caracteristici fundamentale ale traducерilor sale sunt bogăția vocabularului și varietatea stilistică. Acestea fiind cunoscute, este greu să-l învinovățim pe Odobescu pentru importanța acordată surselor scrise, în detrimentul celor arheologice²³.

În afară de sursele antice, Odobescu, după propria mărturisire, folosește din plin surse „din științele botanice, zoologiei și mineralogiei, care din artele gliptice, numismatice, orfevrăriei, care din meseriile metalurgiei, giuvaerurilor și

²³ De altfel, și mai târziu, G. Murnu (1907: 1084) cere arheologilor să posede o buna școală filologică.

lapidariului și mai cu seamă din simbolismul așa de obscur și de complicat al mitologiei antice” (Al. Odobescu, 1879:8).

O oglindă foarte clară asupra modalităților de obținere a informațiilor o constituie „Bibliografia Daciei”, publicată în 1870. Lista cărților recomandate celor interesați, pe care Odobescu probabil le parcursese, ordonată alfabetic, este un amestec divers, de la scriitori antici (Ammianus Marcelinus, Arrian, Aristotel), la cei contemporani (Alecsandri, Asachi), cu lucrări de natură mai mult literară decât istorică, și până la literatura de specialitate, mai cu seama de limba germană și franceză. Cărțile recomandate vin din toate părțile Europei – de la Paris, Viena, Leipzig, Dresda, Moscova. Studiind anii de apariție, observam că cel puțin jumătate din ele erau apariții recente la vremea respectivă. Multe dintre ele se ocupă de Dacia și Dacia Romană, dar există și numeroase referiri la slavi, sciți, gepizi, etc. O parte dintre ele sugerează folosirea metodei paralelei etnografice în studiul arheologic.

I s-a reproșat în timpul vieții lui Odobescu că a fost „*un arheolog de saltea*”, că nu a întreprins săpături arheologice²⁴ și deci analiza materialului nu ar fi avut o solidă bază arheologică de studiu pe teren. Cu toate acestea, în *Artele în România în periodul preistoric*, Odobescu face un studiu general al ceramicii, pe care o deosebește după pastă, forme, ornamente și „*legende*” (mai ales pentru cea romană (Al. Odobescu, 1972:192). Singur își recunoaște incapacitatea de a „*tria ceramica barbara*”, însă discută olăria de la Piscu Crăsani – pe care o atribuie celților, și vasul cu figurine antropomorfe de la Zimnicea, găsindu-i analogii cu cel de la Certamlak-Kurgan și cu unele reprezentări de pe monede (Al. Odobescu, 1972:193).

Pentru studiul perioadei dacice, folosește reprezentările de pe *Columna lui Traian* – făcând comparații cu trăsături ale vieții materiale ale țăranilor romani din epoca sa (în ceea ce privea modalitățile de construcție a caselor acestora, a portului țăranesc).

²⁴ Singurele sale săpături sunt cele din 1866 de la Pietroasa.

Nu este însă mai puțin adevărat că Odobescu nu are acces – și deci nu folosește – posibilele informații legate de contextul stratigrafic al descoperirilor, și nici nu ia în considerare condițiile de descoperire ale obiectelor (ceca ce s-ar numi azi „*complexe închise sau deschise*”).

Metodă și concepție arheologică și istorică

„*Archeologia... este știința care cercetează datinele și monumentele ce au mai rămas de la oamenii din secolii trecuți și s-au păstrat până la noi sau în relațiuni scrise, sau în tradițiuni orale, sau mai ales în obiecte plastice și grafice, ea are sarcina de a aduna și de a controla aceste rămășițe pentru a extrage din studiul lor, special sau comparativ, o cunoștință cât se poate mai deplină despre credințele, instituțiunile, practicele, uzurile, industriile și artele societăților vechi, adică despre starea morală și intelectuală a omenirii, la diferite epoce ale dezvoltării sale*” (Al. Odobescu, 1961:62). În această definiție apărută în *Cursu’ de arheologie*, Odobescu deosebește între „*studiul porțiunii etice din arheologie și acela al porțiunii artistice sau estetice. S-a numit studiu propriu al antichităților (antichitățile elene, romane, etc.) cel dintâi și arheologia pură și arheografia cel de-al doilea*”. Revenind ni se spune: „*în arheologie cunoaștem chiar știința care se ocupa de antichități*” (Al. Odobescu, 1961:63). Este clar acum că prin arheologie Odobescu înțelegea o întreagă istorie a culturii, ocupându-se de reconstituirea tuturor aspectelor vieții și societății omenești, dar concentrându-se într-o mare măsură și asupra artefactelor rămășițe ale culturii materiale.

Iată însă care era și părerea „oficială” despre arheologie în vremea sa, așa cum apare ea păstrată în Regulamentul Organic²⁵: „*Archiologia se va învăța ca un suplement la cursul de literatură grecească și latinească și de istorie veche. Istoria cuprinde interesele publice și întâmplările cele mai vrednice de aducere aminte iar archiologia tălmăcește*

²⁵ Regulamentul Organic, ed. 1847, p. 384, paragraf 83 – Legiuni din anii 1834-1835.

aceste interesuri și întâmplări. Pătrunde în toate amănuntele vieții dinăuntru, arată, descrie monumentele, ținuturile politicești și bisericești, descrie monumenturile, meșteșugurile, felul îmbrăcămintelor, sărbătorile jocurilor publice și artele. Profesorul va arăta mai întâi antichitățile Egiptului și ale neamurilor din Asia. După aceea va trece la antichitățile grecilor și ale romanilor, la care se va opri mai multă vreme și va sfârși prin a arăta, pe scurt de antichitățile cele mai vrednice de luare aminte ale celorlalte neamuri”.

Cele două definiții, inclusiv modul în care se desfășoară programa cursului de arheologie al lui Odobescu, sunt aproape identice, deși Odobescu formulează totul în termeni științifici.

Nu poate fi vorba de o inspirație din Regulamentul Organic, ci mai degrabă de un anumit mod de gândire, specific momentului și spațiului românesc, care și-a pus amprenta și asupra modului de gândire a marelui arheolog, încă de pe vremea când era elev la Sf. Sava. „*Limitele metodei de lucru și ale concepției sale despre arheologie sunt cele ale vremii sale*” (M. Babeș, 1976:72).

Analiza materialului arheologic, așa cum este ea făcută de Odobescu, este una stilistică. El se preocupă mult mai puțin de contextul descoperirii, și, în mod predominant, elementele de stil fiecărui obiect în parte sunt analizate izolat și nu în asocierea lor (M. Babeș, 1976:30).

Deși în diferite lucrări lauda arheologia daneză, mai avansată metodologic la vremea respectivă decât în marea majoritate a Europei, nu aplică nicăieri în studiile sale metoda tipologică, dezvoltată de Hans Hildebrand și Oscar Montelius, neputând în acest fel să stabilească niște corelații între artefacte pe baze arheologice clare.

„*Odobescu nu opera cu tipuri și cu descoperiri închise ci cu piese izolate și de aceea [...] nici nu putea duce la rezultatele pe care le da metoda chorologică aplicată în legătura cu metoda tipologică*” (M. Babeș, 1976:31).

În ceea ce privește metoda sa de lucru, Odobescu urmărește reconstituirea arheologică în două moduri: prin

determinare cronologică²⁶, atât absolută cât și relativă (în cazul pieselor de la Concești, a antichităților scitice și a tezaurului de la Pietroasa). Al doilea plan este cel al determinării etno-culturale. În cazul „Rămășițelor antice din județul Dorohoi”, își propune întocmirea unei baze pentru *„barta arheologică a județelor respective, cât și pentru clarificarea cronologică și etnografică a diferitelor rămășițe antice”* (Al. Odobescu, 1906:119). În încercarea sa de a stabili raportul dintre etnos și cultura Odobescu sesizează că *„fiace popor din câte au venit pe rând aici, și-au adus cu sine mult-puțina sa cultură”*, trăgând concluzia că *„misiunea arheologiei e de a face distincțiuni de seminție și de neamuri, important pentru etnologia antică a țării noastre”*.

O altă observație – cazul studiului materialului arheologic, este ne-separarea arheologiei de text, pentru a obține rezultate independente care apoi vor fi comparate: *„Nu mi se pare că se poate surprinde, cu rezerva la care mă voi referi imediat, nicăieri la Odobescu, ispita gândului că arheologia ar putea pune la dispoziție documente propriuzise și independente de orice text scris, pentru o reconstituire istorică propriuzis, să spunem evenimentială”* (I. Nestor, 1970:156).

În cazul lui Odobescu, cele două surse sunt folosite concomitent, concluziile fiind astfel strâns corelate și interdependente. Se remarcă de asemenea că *„știrile literare au prioritate, fiind expuse înaintea documentelor arheologice sau amestecate cu acestea”* (M. Babeș, 1976:30). De altfel, cum am menționat și mai sus, metoda arheologică este mult mai puțin folosită în analiză, predominantă fiind cele istorică și filozofică. Dar, revenind la definiția arheologiei dată de Regulamentul Organic, arheologia era în general văzută în epocă ca un appendice al istoriei și al studiilor de limbă greacă și latină.

Astfel se face că, prin întinderea pe care o capătă și prin modul de analiză mai mult artistic decât arheologic, *Tezaurul de la Pietroasa* devine *„o istorie generală a orfevrăriei antice”* (M. Babeș, 1976:31).

²⁶ Odobescu afirma că evită o gradație cronologică a textului, pentru a nu se lăsa influențat de nici un sistem cronologic preconceput (Al. Odobescu, 1976:72).

Valoarea operei arheologice^A lui Al. Odobescu

La abia câțiva ani după moartea sa, concepția despre arheologie a lui Odobescu începe să fie discutată și respectuos criticată de către foștii săi elevi. Un caz grăitor este polemica anilor 1907-1908 dintre G. Murnu și Tzigara-Samurçaș, asupra ceea ce era sau nu arheologia clasică. Punctul de pornire al discuției este constituit, firește, de începutul arheologiei clasice, deci de momentul Odobescu.

Pomind de la definiția dată de acesta arheologiei, G. Murnu afirma că „o asemenea arheologie nu putea fi decât o zămislire a închipuirii născută dintr-un avânt nobil de însuflețire sufletească a profesorului artist, a cărui minte poetică fusese ademenită și fermecată de măreția și proporția epică a concepției sale” (G. Murnu, 1907:530). Deși găsește îmbucurător faptul că „principiile sale..., judecând după cursul său de mai târziu, evoluează și se circumscriu tot mai mult în preajma lumii clasice” (G. Murnu, 1907:531), totuși Odobescu avea „o idee greșită, sau mai bine zis o prea mare idee despre arheologie”. „Istoria arheologiei” scrisa de el este mai degrabă „istoria anticarilor” (G. Murnu, 1907:527). Iată deci că și pentru arheologii apropiați vremii sale, Odobescu apare mai mult ca un istoric al artei decât ca un arheolog în sensul modern al cuvântului. Aceasta nu înscamnă însă că definiția arheologiei în momentul respectiv se apropia de definiția modernă a cuvântului. Pentru Murnu, „prin aceasta se înțelege astăzi unanim sau cel puțin de cei mai de vază reprezentanți ai ei, arheologia per excellentiam, arheologia clasică, istoria artei eline și greco-romane” (G. Murnu, 1907:531). La o privire atentă, putem remarca (așa cum a făcut-o și Tzigara-Samurçaș), că în ciuda pretențiilor sale, definiția dată de Murnu nu este fundamental deosebită de a lui Odobescu, ci mai mult, restrânge câmpul de activitate al arheologiei „adevărate” la cea clasică. În schimb, ea rămâne și o istorie a artei...

Un sprijinitor necondiționat găsește concepția lui Odobescu în Al. Tzigara-Samurçaș, care considera că „după moartea lui, știința arheologică a fost din nou retrogradată la starea primitivă din care el o emancipase”. Arheologia este văzută în continuare că „istoria artelor frumoase din timpuri trecuți” (Al. Tzigara-Samurçaș, 1908:1081). Meritul cel mai mare al lui Odobescu este văzut în a fi „indicat deosebirile fundamentale ce despart arheologia de istorie” (Al. Tzigara-Samurçaș, 1908:1079).

În apărarea acuzațiilor aduse de G. Murnu, Al. Tzigara-Samurçaș remarca – și poate pe drept cuvânt – „Înainte de a condamna cu ușurință o așa vastă concepție ar trebui cred... a discuta dacă pentru vremea aceea (1877) arheologia era sau nu sinonimă a termenului mai generic de azi de istorie a artei” (Tzigara-Samurçaș, 1908:222). O remarcă justă și în mare măsură adevărată. Odobescu trebuie privit în contextul epocii istorice în care a trăit, și raportat la ideologia și metodologia arheologică a timpului său, nu a celei moderne.

Am considerat utilă aducerea aminte a acestei polemici, pentru că ea reflectă într-o mare măsură, principalele puncte prin care ar trebui judecată azi opera arheologică a lui Al. Odobescu. Chiar dacă arheologia nu mai este de mult o istorie a artei sau o știință auxiliară istoriei, nu la această afirmație se rezumă valoarea operei sale.

El a fost primul care a încercat o abordare științifică a fenomenului arheologic, a făcut ca arheologia românească să lase în urmă așa numita „etapă a anticarilor”. A oferit primul exemplu de studiu amănunțit al unui tezaur – din multe puncte de vedere încă un exemplu pentru modul în care acest fel de muncă trebuie făcut. Este la fel de adevărat că o parte din concluziile sale nu mai sunt de actualitate – dar aceasta se întâmpla frecvent – și nu numai în lumea arheologică.

Odobescu a sesizat mult mai multe aspecte ale arheologiei decât am fi poate tentați să credem la o privire superficială. În articolul *Fumuri arheologice din lulele preistorice* observa caracterul

naționalist²⁷ pe care îl poate capătă arheologia, din nefericire atât de bine ilustrat în vremuri viitoare lui.

În aceeași lucrare (Al. Odobescu, 1973:212) sesizează diferența dintre aparenta funcționalitate a unor artefacte și cea reală, precum și imposibilitatea arheologului de a determina acest lucru în multe din cazuri.

Observăm la el și preocuparea pentru metodele de săpătură – le caracterizează „*cam destructive*” pe cele realizate de Bolliac –, pentru studiul riguros al izvoarelor și folosirea lor corectă, pentru adunarea sistematică a izvoarelor arheologice și interpretarea lor pe baza paralelelor etnologice și exemplificarea descoperirilor de același tip.

Nu putem încheia decât concluzionând „*că denumirea de arheolog... nu dă o imagine justă vastei sale activități*” (Al. Tzigara-Samurçaș, 1907:1075). Activitatea lui ar trebui judecată prin prisma caracterizării făcute de T. Antonescu:

„*O cumpătare și o măsură în alcătuirea hipoteselor, cumpătare și măsură care nu exclud totuși folosința imaginațiunii, o facultate necesară unui om de știință pe lângă observarea atentă a fenomenului studiat, o sânguință lăudabilă de a strânge cât mai multe argumente făcute să dobândească o idee sau un șir de idei..., o continuă încordare de a găsi în cele mai amănunțite fapte, partea cea mai generală care să dea studiului său o importanță filozofică mai înaltă*” (T. Antonescu, 1897:366).

²⁷ „și într-adevăr stau și mă mir cum se face că pipele, presumpse antice, ce s’au găsit în Franța și’n țările vecine [...] să aibă forma subțire și ușoară a aceluia brule-guele de pământ din care fumează blazonul și studentul francez, cum se face că cele provenite din Germania să fie cu pânțele borcănate ca pipa neamțului. În fine, pentru ce chiar și lulelele d-lui Bolliac să vădească în formele, în ornamentele și în dimensiunile lor, o analogie, ba chiar o identitate cu lulelele zise românești” (Al. Odobescu, 1873:212).

Alexandru Odobescu
Bibliografie privitoare la arheologia română clasică

1. *Notice sur les antiquites de la Roumanie*, Paris, 1868
2. *Panonia es Dacia regeszeti erdekei*, în *Archaelógiai Értesítő*, 1869, nr. 7, p. 129-135.
3. *Notițe despre localitățile însemnate prin rămășițe antice în districtul Dorohoi*, „*Trompeta Carpaților*”, IX (1871), nr. 97 din 15(27) iulie, p. 2-3 și în „*Monitorul Oficial*”, 1871, 152 din 13 (25) iulie, p. 825-827.
4. *Cercetări asupra așezămintelor antice din România*, „*Românul*”, XV (1871), 21-22 iulie, p. 618-619; 24 iulie, p. 626-627; 26-27 iulie, p. 635; 28-29 iulie, p. 639.
5. *Rămășițele antice din județul Dorohoi*. Raport adresat Ministerului Instrucțiunii Publice. Tipărit în „*Monitorul Oficial*” din 1871 (retipărit în *Scrieri literare și istorice*, vol. II, 1887 și în *Opere complete*, vol. III, ed. Minerva, București, 1908, pp. 118-166).
6. *Bibliografia Daciei-Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei* – publicată spre a facilita cercetările concurenților la premiul instituit de dl. Alexandru Odobescu, membru al Societății Academice Române, București, 1872.
7. *Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain în Bretania)*, „*Columna lui Traian*”, III, 1871, 34 (144), 1 decembrie, p. 313-315.
8. *Tezaurul de la Pietroasa. Album cuprinzând antichitățile de aur păstrate în localul Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1875.
9. *Notice sur le trésor de Pétroussa*, Congrès international d'anthropologie et archéologie préhistorique. – *Compte rendu de la 4-e session*, Copenhague, 1869, Copenhague, 1875, p. 361-372.
10. *Curs de arheologie – Istoria Arheologiei. Studiu Introductiv la această știință*, București, 1877.

11. *Tabelă sinoptică despre așezămintele antice din județul Romanați*, Analele Societății Academice Române, ses. An. 1877, București, 1878, t. X, sect. II, p. 328-339.
12. *Relațiuni despre localitățile semnalate prin antichități din județul Romanați*, Analele Societății Academice Române, Ses. An. 1877, București, 1878, t. X, sect. II, p. 173-203.
13. *Anticuitățile județului Romanați*, cuvântare la ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române, București 1878.
14. *La trésor de Pétroussa – Notice descriptive et historique*, ediția I, neterminată, aprilie 1884.
15. *Tezaurul de la Pietroasa*, „Epoca”, București, an. II (1877), nr. 546 din 27 septembrie/9 oct..
16. *Împaratul Traian după monumente arheologice – Lecțiune introductivă la cursul de archeologie la Universitatea București*, 1877, în „Convorbiri literare”, București, an. XXI (1887), nr. 9 din 1 decembrie, p. 745-758.
17. *Alt comunicat al d-lui Mitiță Sturdza în privința tezaurului de la Pietroasa*, în „Epoca”, București, an. II (1877), nr. 558 din 10 (22) oct., p. 1-2.
18. *Iconografia lui Traian – Statue și busturi antice*. (Fragment dintr-un curs la Universitatea din București), „Convorbiri literare”, București, an. XXII (1888), nr. 2 din 1 mai, p. 97-119, cu 11 figuri.
19. *Ateneul și clădirile cu dom circular*. – Conferință rostită la 14 februarie 1888, cu o locuțiune introductivă de C. Exarcu, București, 1888 (aparută în extras).
20. *Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate*, „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași”, Iași, an II (1891), nr. 7, ianuarie, p. 385-399.
21. *Le trésor de Pétroussa – Historique – Description – Étude sur l'orfèvrerie antique...*, tom. I-III, Paris, 1889-1900.

Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice, de un om care nu fumează

Știm deocamdată atât de puțin asupra vechilor locuitori ai țării noastre, am dobândit încă, prin a noastră proprie lucrare, așa de puține cunoștințe despre antichitățile naționale, ne-am câștigat până acum așa puțină credință în cercurile științifice ale lumii civilizate, încât, zău, nu s'ar prea cădea să ne mâncăm de îndată acea brumă de credință, cum zice Românul, prin emiterea unor ipoteze de o natură mai mult sau mai puțin fantastică, care nu pot să provoace decât un zâmbet ironic pe buzele adevăraților oameni de știință.

Această cugetare a fost din nou deșteptată în mine mai deunăzi citind în *Trompeta Carpaților* din 4/16 Februarie (No. 1045, anul IX) încă un articol, sub rubrica; *Arheologia*, subscris de d-l Cezar Bolliac. Într'însul e vorba de *Uzul fumatului din timpii preistorici*, și eruditul președinte al comitetului nostru arheologic ne spune că Pomponiu Mela, acel geograf spaniol ce scria latinește cu 60 or 70 de ani înaintea conquistei Daciei de către Traian, «atribuie numai Tracilor celor vechi uzul fumatului;» apoi adaogă că: «Dacii ale căror obiceiuri urmează să fi fost mai aceleași, cu ale vechilor Traci, *nu mai este îndoială* că fumau, că fumau din lulea prin vreun fel de țeve subțiri care n'au putut să reziste până la noi;» în fine ne arată că d-lui a găsit însuși până acum, «printre vase și cioburi de vase preistorice», în trei localități diferite la Vădastra din Romanai, la Hunia de lângă Calafat, și la Piscu-Crăsani de pe Ialomița, trei lulele de lut negru, care sunt leite polcite «lulele românești»

Iată o frumoasă descoperire arheologică, și când un om ca d-l Bolliac o întemeiază pe carte letincască, pasă de nu te minună!

La noi lumea nu se prea ocupă de arheologie, și prin urmare poate cu înlesnire să crează în crudițiunea oricui. De ce însă noi, dacă în adevăr ne taie capul și dacă ne interesăm la starea de cultură a compatrioților noștri, – de ce să ne facem o glumă

din mijloacele ce avem pentru a-i instrui? De ce să nu tratăm știința cu seriozitatea ce i se cade și să n'o prezentăm precât ne dă mâna, sub aspectul ei cel adevărat și respectabil, atât publicului Român, care poate avea o naivă încredere în noi, cât și străinilor cari ne judică cu mai multă justeță, dar și cu mai puțină îngăduială?

Eu crez că aceste idei ar trebui să călăuzească pe toți aceia cari, cu pana sau cu limba, vor să contribuie la lățirea cunoștințelor de orice natură printre poporul român, sau să răspândească prin străinătate noțiuni științifice despre patria noastră.

Cu această învățătură aș vrea doară să se aleagă binevoitorul cititor, din paginile ce-i stau dinainte.

Restul e numai fum!

Să cătăm dar, pe urmele d-lui Bolliac, a adună fumul din antichitate, și să ne întrebăm și noi dacă cu adevăr el a eșit din lulelele preistorice.

Cu vre-o cinci sute de ani mai nainte de Pomponiu Mela, părintele istoriei, adică elenul Erodot, auzise că Masageții, un popor care locuia dincolo de marea Caspică, pe malurile râului Arax, râu mai mare chiar decât Dunărea, că «Masageții descoperise un copaciu ale cărui fructe ei le aruncau pe jărat, stând cu grămada adunați împrejurul focului și din fumul ce se înălță, și pe care-l miroseau, ei se îmbătau, precum grecii din vin; și cu cât mai mult aruncau de acele fructe pe foc, cu atât mai mult se îmbătau, până în «sfârșit se sculau și se puneau pe cântece și pe jocuri»¹.

Alt unde-va, tot Erodot mai zice că Scii, intrând sub niște acoperișuri de pâslă, pun sămânță de cânepă pe petre roșie în foc; și când acea sămânță începe a arde, ea răspândește un fum

¹ Herodoti lib. I, § 22: «Ἄλλα δὲ σφί ἐξευρήσῃαι δένδρεα χαρποῦς τοιούσδε τινὰς φέροντα, τοὺς ἐπεῖτε ἂν ἐς τῶντὸ συνέλῳσι χατὶ εἰλας χαὶ πῦρ ἀναχάσωνται χύχλῃ περιιζομένους ἐπιβάλλειν ἐπὶ τὸ πῦρ, ὀσφραινομένους δὲ χαταγιζομένου τοῦ χαρποῦ τοῦ ἐπιβαλλομένου μεθύσχεσθαι τῇ ὁδμῇ χατά περ Ἑλλήνων τῷ οἶνω, πλεῖνος δὲ ἐπιβαλλομένου τοῦ χαρποῦ μᾶλλον μεθύσχεσθαι, ἐς ὃ ἐς ὀρχησιν τε ἀνίστασθαι χαὶ ἐς αἰοδὴν ἀπικνεέσθαι.»

mai tare decât aburul băilor din Grecia; și Sciții, amețiți de acea abureală, se pun pe urlete. Aceasta le servă lor de baie³).

Aci poate precum observă d-l G. Rawlinson, traducătorul englez al lui Erodot³), scriitorul elen a confundat două uzuri distincte ale Sciților: adică, pe deoparte băile de abur pe care le întrebuințează încă și azi Rușii, producând abureala prin turnare de apă pe petre roșite în foc, iar pe de altă parte, afumarea cu fructul unei plante, pe care văzurăm mai sus că Masageții o aruncau pe foc spre a se îmbăta din fumul ei, cântând și jucând în beția lor.

Acea plantă ar fi dar chiar cânepa (Κάνναβς) ce crește, și de sineși și semănată, în Sciția; care se aduce cu inul, dar e mult mai presus decât dânsul prin grosimea și înălțimea ei, și din care Tracii își făceau veșminte întocmai ca cele de in⁴).

Este de crezut că Pomponiu Mela, autorul predilect al d-lui Bolliac, împrumutase știința sa dela Erodot, când ne spune că «locuitorii Traciei nu cunoșteau uzul vinului, ci că, mâncând ei se așezau împrejurul focului, aruncau pe jăratice niște semințe și prin mirosul lor deșteptau într'înșii o veselie analogă cu a beției⁵)».

² Idem. lib. IV, & 75: Ταύτης ὦν οἱ Σχύραι τῆς χαννάβιος τὸ σπέρμα ἐπεάν λάβωσι, ὑποδύνουσι ὑποῦννοι ὑπὸ τοὺς πῖλους, καὶ ἔπειτεν ἐπιβάλλουσι τὸ σπέρμα ἐπὶ τοὺς διαφανέας λίθους τῷ πυρὶ τὸ δὲ ῥυμιῇται ἐπιβαλλομεν, καὶ ἀτμίδα παρέχεται τοσαύτην ὥστε Ἑλληνικὴ οὐδεμία ἂν μιν πυρὶ ἀποχρατῇσει. Οἱ δὲ Σχύραι ἀγάμενοι τῇ πυρὶ ὠρύονται. Τοῦτό σφι ἀντὶ λουτροῦ ἐστί.

³ History of Herodotus. A new english version by George Rawlinson, New edition, vol. III, p. 55, note 6.

⁴ Herodoti lib. IV, §. 74: «Ἔστι δε σφι χάνναβις φυομένη ἐν τῇ Χώρῃ πλήν ταχύτητος καὶ μεγάλους τῷ λίνῳ ἐμφερεστάτη ταύτη δὲ πολλῷ ὑπερφέρει ἢ χαννυβις. Αὕτη καὶ αὐτοματη καὶ σπειρομένη φύεται, καὶ ἐξ αὐτῆς Θρήϊχες μὲν καὶ εἴματα τοιεῦνται τοῖσι λινέοισι ὁμοιώτατα...»

⁵ Pomponii Melae de situ Orbis lib. II, cap. 2: «Vini usus quibusdam ignotus est: epulantibus tamen ubi super ignes, quos circumcident, quædam semina ingesta sunt, similis ebrietati hilaritas ex nidore contingit.»

Din același uz pare a proveni și numele de Καπνοβάται (derivat din Καπνός, fum) pe care Strabon⁶), într'un pasagiu cam încurcat, îl dă locuitorilor Mesiei, d'a dreapta Dunării.

Și Plutarc, sau poate un altul ce a luat numele lui Plutarc spre a scrie un mic tratat despre «*Numirile râurilor și munților și despre cele ce se găsesc într'însele*», vorbind de râul Ebru al Traciei (Mărița de astăzi), arată că « în acel râu se naște o plantă asemănată cu șovârful⁷), ὀριγάνω παρόμοιος, ale cărei căpătaie Tracii le culeg spre ăle aruncă în foc, după ce sunt sătui de mâncare, și absorbind prin dese aspirațiuni fumul sau mirosul, care se ridică dintr'însele, se îmbată și pică într'un somn adânc⁸)».

Pliniu cel bătrân schimbă și soiul plantei și scopul fumigațiunilor scitice, când ne spune, urmând întru aceasta unui medic grec numit Apolodor, că Barbarii, spre a-și scădea volumul splinei și a se face astfel din zi în zi mai sprinteni și mai vârtoși, aspiră pe gură fum de săbiușă⁹), (cyprus est gladiolus, ut diximus, radice bulbosa...) și nu es din casă, până a nu fi făcut în fiecare zi o asemenea abureală¹⁰).

⁶ Strabonis Geographicarum lib. VII, cap. 3, §. III: « Λέγει δὲ τοὺς Μυσοὺς ὁ Ποσειδῶνιος καὶ ἐμφύχον ἀπέχεσται χατ'εὐσέβειαν, διὰ δὲ τοῦτο καὶ ῥεμμάτων μέλιτι δὲ χρῆσται καὶ γάλαχτι καὶ τυρῷ ζῶντας χατ' ἡσυχίαν διὰ δὲ τοῦτο-χαλεῖσθαι ῥεοσεβεῖς τε καὶ χαπνοβάτας.» §. IV: «Τὸ δὲ δὴ καὶ ῥεοσεβεῖς νομίζειν καὶ χαπνοβάτας τοὺς ἐρήμους γυναιχῶν σφόδρα ἐναντιοῦται ταῖς χοιναῖς ὑπολήψεσιν.»

⁷ Doctor A. Fătu în Enumerațiunea speciilor de plante cultivate în grădina botanică din Iași până la anul 1870, p. 42, (extras din *Revista Științifică*).

⁸ Plutarchi fragmenta et spuria, edid. Fr. Dübner. Paris, 1855, p. 82: «Περὶ ποταμῶν καὶ ὀρῶν ἐπωνυμίας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὐρισχόμενων.» §. III. 3: «Τεννᾶται δὲ ἐν αὐτῷ (τῷ προειρημένῳ ποταμῷ Ἰεβρῷ) βοτάνη παρόμοιος ὀριγάνῳ, ἧς τὰ ἄχρα δρεψάμενοι Θράκες ἐπιτιθέασιν περὶ μετὰ τον χόρον τῆς δημητριαχῆς τροφῆς, καὶ τὴν ἀναφερομένην ἀναρυσίαν δεχόμενοι ταῖς ἀναπνοιαῖς, χαροῦνται καὶ εἰς βαρὺν ὕπνον χαταφέρονται.»

⁹ Doctor A. Fătu, loc. Citat. Pag. 51

¹⁰ C. Plinii Secundi naturalis historiae lib. XXI, § 69: «Quod ad cypiron attinet, Apollodorum quidem sequar qui negabat bibendum:... mirumque tradit,

Dacă barbarii lui Apolodor sunt tot aceia cu Masageții și Sciții lui Erodot, cu Cabnobații mesii ai lui Strabon, cu Tracii lui Pomponiu Mela și ai falșului Plutarh, apoi trebuie să recunoaștem că toate popoarele Scitiei au practicat fumigațiuni de diferite specii, cu scopul, unele d'a se înveseli după masă, spre a cânta și a juca; altele spre a adormi; altele, spre a-și întreține sănătatea. În primul caz, ei sorbeau fum de cânipă, în al doilea abur de șovârf, în ultimul în fine se afumau cu pârlă de săbiuță.

Dar toți scriitorii vechi cari ne-au păstrat tradițiunea acestu uz, ne afirmă totodată că Barbarii aruncau d'a dreptul pe foc plantele afumătoare și le absorbiau mirosul, stând în prejma focului. Nicăieri dar nu e vorbă de pipe și de lulele.

Prin urmare chiar de-am voi, spre a face plăcere d-lui Bolliac, să recunoaștem că și Dacii fumau ca Tracii lui Pomponiu Mela, apoi tot n'am avea de unde scoate, că «ei fumau din lulea».

Abia dacă răsfoind prin rețetele medicale ale bătrânului Pliniu, găsim că: «fumul rădăcinei uscate de podbeală sau de limba-vecinei¹¹), – bechion quae et tussilago dicitur, – fiind aspirat printr'o trestie și înghițit, vindică, după cum se crede, tusea învechită¹²).

N'ar fi oare, vă întreb, cam multă cutezare de a preface trestia, *arundo*, răpcigoșilor lui Pliniu, într'o «lulea cu țeava subțire», care, în puterea unei imaginațiuni arheologico-caloiatrico-poetice, am închipui că Traian, blândul Traian, osândise pe sârmanii Daci, ofițari de neîmpăcatele lui prigoniri?

Numai astfel s'ar putea însă explica pentru care cuvânt Dacii, despre cari, – cum ne încredințează d. Bolliac – «nu«mai

barbaros suffitum hujus herbæ excipientes ore, lienes consumere et non egredi die omni, nisi ab hoc suffitu: vegetiores enim firmioresque sic etiam in dies fieri».

¹¹ Doctor A. Fătu, loc. citat p. 30

¹² C. Plinii Secundi lib. XXVI, §. 16: ~ «Hujus (bechion et alio nomine chamæleucen) aridæ cum radice fumus per arundinem haustus et devoratus, veterem sanare dicitur tussim». La cartea XXIV, §. 5, tot Pliniu spune despre această plantă că i se arde rădăcina pe cărbuni de ciparos și, la cazuri de tuse învechită, se aspiră fumul printr'o pâlnie (per infumibulum).

este îndoială că fumau, că fumau din lulea prin vre-un «fel de țevi subțiri care n'au putut să reziste până la noi», cum Dacii nu ni se prezintă toți cu luleaua în gură, pe columna din forul lui Traian.

Fiindcă însă se vede că arhitectul Apolodor a uitat să ne păstreze, în baso-reliefurile sale, acel *netăgăduit* instrument întrebuințat de Daci pentru fumat, cerem voie d-lui Boliac a descrie aci, în câteva cuvinte, lulelele ce d-lui a descoperit spre a îndeplini o așa regretabilă lacună a arheologiei dacice.

Din două lulele care sunt întregi în colecțiunea de vase preistorice a d-lui Bolliac, una are forma foarte comună a lulelelor ardelenesti, cu o buză teșită în partea despre țevă și cu trupul tăiat în opt laturi pe din-afară; alta are coada adusă melc și un ornament în zigzag săpat în jurul gurei. Amândouă sunt de lut negru.

Cât despre «obiectele preistorice de pământ, în forme rotunde și mai lătarețe, seci înlăuntru, ne având decât o singură gaură de-asupra», și pe care d. Bolliac le crede a fi umflate prin suflare și a răspunde cu narghileaua portativă a Persilor, mărturisim că, nu numai ele nu concordă într-un nimic cu practicele afumătoare atribuite Tracilor de către autorii antici, dar încă nu prezintă nici una din condițiunile materiale care să înlesnească orice fel de fumat. Abia dacă ar putea servi ca un fel de candelă, de făptură cu totul primitivă.

Închipuiesc-și cineva două scoici de lut ars lipite una de alta pe muchi și având d'asupra unuia din țesturi, o mică găurice care pune cavitatea teșită a obiectului în comunicațiune cu aerul exterior. Stau de mă întreb cum a avut răbdare d. Bolliac să vâre prin acea mică găurice și tutun și iască aprinsă? Eu bănuiesc că Dacii, – oricât de mult le-ar fi plăcut luleaua, – ba chiar și d. Bolliac, s'ar fi lipsit de fumat de-ar fi fost siliți tot mereu să umple și să aprinză o astfel de narghilea, stând apoi cu gura căscată de-asupra ei ca să aspire ibrișimul de fum ce poate eși pe acea microscopică găurice.

Ierte-ne dar autorul articolului despre *Uzul fumatului din timpii preistorici*, a-i mărturisi că descoperirea sa de *narghilele preistorice* ne-a adus fără voie aminte o scenă glumeață dintr'o

veseli comedie jucată la teatrul *Palais-Royal* din Paris¹³), în care un arheolog pasionat din provincie, Președinte al Academiei din Etampes, descopere și el, în gunoiul din poiană, un mâner de vas... casnic, pe care-l botează de lacrimatoriu... al decadenței, întrebuițat de Romani în momente... de intime expansiuni.

În privința lulelelor preistorice însă au apucat alți arheologi înaintea Președintelui Comitetului nostru arheologic, descoperind în mai multe părți ale Europei apusane, pipe amestecate printre obiecte antice.

La 1786, în Burwein, lângă Conters din cantonul Grisenilor în Elveția, s'au descoperit două hârdăiașe de bronz care conțineau brățări de aur, fibule sau chiotori în spirale, monete Masaliote, un vas de argint și niște *mică pipe* pe care le-au crezut pe atunci a fi instrumente de ale augurilor romani, deși cele mai multe din obiectele d'acolo par a fi fost de formă barbară¹⁴). Tot în Elveția s'au găsit adesea asemenea pipe: una de pământ la Morges; alta de fer la Augst; una tot de fer la Develier printre ruine romane; încă una de fer s'a descoperit la 1854 sub trunchiul unui vechiu stejar din pădurea dela Faoug, lângă Avenches; tot aci, în vechia cetate Avenches, la patrusprezece picioare adâncime, împreună cu olărie descoperit la 1854 sub trunchiul unui vechiu stejar din pădurea dela Faoug, lângă Avenches; tot aci, în vechia cetate Avenches, la patrusprezece picioare adâncime, împreună cu olărie purtând inscripțiuni latine, s'a găsit și o pipă de lut, de o formă cu totul originală, de vreme ce închipuiește o mână cu mânicuță încrețită, ținând un pahar conic.

Încă și în ruinele romane dela Lausana și în cele dela Saint-Prex, între Rolle și Morges, s'a aflat câte o pipă de fer; iar d. Baron de Bonstetten, care raportează toate aceste fapte și dă chiar desemele acelor pipe, nu se poate opri d'a începe descrierea lor prin aceste cuvinte: «Risum teneatis! Iată încă pipe¹⁵)». Printre

¹³ *La Grammaire*, comédie-vaudeville par M. M. E. Labiche et A. Jolly, 1866.

¹⁴ *Roede und Tscherner*. Der Kanton Graubünden.

¹⁵ *De Bonstetten*. Recueil d'antiquités suisses, avec planches lithographiées. Berne 1855, planche XIV și Supplément. Lausanne, 1867, planche XI.

arheologii elvețieni renumitul Troyon, ne mai putându-se îndoi de antichitatea acelor obiecte descoperite printre rămășițe ale timpilor vechi, a emis opiniunea că ele ar fi jucării de copii.

În Germania, și mai ales în movilele din districtele Freesen și Osnabrück, din Hanovra, se găsesc, împreună cu oale, cu topoare și cu cuțite de silex, niște mici pipe de lut, tăiate pieziș la gură și pe care oamenii locului le cred a fi fost pipele de fumat ale unor genii sau uriași numiți *Aulke*, cari au fost îngropați în acele movile, ce poartă și ele numele de *Aulkeen-Gräber*¹⁶).

Un învățat german, d. Chr. Keferrstein¹⁷), cearcă să explice întrebuintarea acestor pipe, arătând că Celții din Irlanda au fost, din epocele cele mai străvechi, în raport cu america, neînduioasa patrie a tutunului și a pipei¹⁸).

În adevăr printre antichitățile desgropate în Irlanda și Scoția, ba chiar și în Anglia, s'au arătat adesea pipe mici, căroră poporul irlandez le dă numele de *Danes pipes* (pipe danese), iar cel scoțez, de *Celtic* și de *Elfin pipes*, adică pipe ale Celților și ale genurilor Elfi.

D. Collingwood Bruce¹⁹), în scrierea sa *The roman Wall*, arată că a găsit pipe de lut pentru fumat în mai multe stațiuni romane din Anglia și chiar lângă zidul roman din Londra, în vecinătate cu Turnul (*The Tower*); iar d. Daniel Wilson, descriitorul antichităților scoțeze²⁰), memorând despre numeroasele pipe ce s'au aflat la North-Berwich și în Irlanda, crede că uzul fumatului

¹⁶ *Wächter*, Statistik der heidnischen Denckmale in Hannover. Hanno versches Magazin, 1841, p. 675-685.

¹⁷ *Chr. Keferrstein*, Ansichten über die Keltischen Alterthümer, die Kelten überhaupt und besonders in Teutschland, Halle, 1846, Vol. 1, p. 148.

¹⁸ Despre originea americană a plantei tutunului, *nicotiana tabacum*, și despre uzul străvechiu al pipei de fumat la popoarele noului continent, se poate consulta mai ales scrierea lui *Tiedemann*. Histoire du tabac; – studiul lui *Fairholt*, Tobacco and its Association, în publicațiunea *Notes and Queries*, 1 Series, Vol. II și VII; – *Wilson*, Prehistorical man, Vol. II; *E. Stevens*, Flint Chips, p. 315 și altele.

¹⁹ *Collingwood Bruce*, The roman Wall in 8, 2 edit.

²⁰ *Daniel Wilson*, Prehistoric annals of Scotland, 2 edit. London, 1863, Vol. II, p. 503.

există la popoarele celte mai înainte d'a se fi adus tutunul din america, și că el se practică poate cu cânipă și alte plante.

În Franța însă arheologii s'au arătat mai cu rezervă în privința pipelor ce ei au descoperit pe ici și colea, și abatele Cochet, neobositul explorator al antichităților Normandiei, nu cutează a da o proveniență anterioară secolului al XVII, pipelor de lut însemnate cu litere și cu flori, uneori chiar cu flori de crin, ce el a găsit într'un cimitir roman dela Dieppe²¹).

Cu toate acestea, d. Louandre din Abbeville crede antice pe cele găsite la o mare adâncime, în localitatea zisă *la Portelette*; d. Muret din Paris păstrează în colecțiunea sa de antichități, o pipă de fer, care are o gaură pătrată pe latura sa; iar în minunatul Muzeu de antichități etrusce adunat de Campana și cumpărat, în mare parte, de împăratul Napoleon III, spre a înavuți cu dânsul colecțiunile arheologice ale Luvrului, eră și o lulea de bronz, care se recomandă mai mult prin frumoasa ei patină (coclălă) verde, decât prin forma sa. Nu pot încredința dacă ea și-a aflat un loc în gravele și artisticele vitrine ale Luvrului.

Iată, pare-ni-se, starea în care se află azi cestiunea arheologică a fumatului popoarelor antice din Europa:

Pentru partea orientală, începând dela Ebrul Traciei, până la Araxul Masagetic, atestate numeroase ale scriitorilor antici, eleni și romani, cum că popoarele barbare din acele locuri se îmbătau, se veseleau și se întăreau, absorbind d'a dreptul, fără pipe nici lulele, fumul îndesat al unor plante, mai mult sau mai puțin cunoscute, precum cânipă, șovârf și săbioară, pe care le aruncau pe foc;

Prin țările apusane, din contra, în insulele Britanice, în nordul Germaniei și al Franței poate, în Elveția, descoperiri numeroase, printre ruinele romane și prin morminte de natură înduioasă, a unor mici pipe, și de lut și de fer, care pe alocurea poartă și nume legendare; dar nicăieri, pe aci, dovezi scrise sau reprezentațiuni plastice care să amintească despre uzul fumatului prin pipe, în antichitate, la popoarele celtice și teutone.

²¹ *J. l'abbé Cochet, La Normandie souterraine. 2 édit. Paris, 1855, p. 76.*

Iuliu Cezar n'a aflat pe Gali și pe Bretoni fumând; Tacit nu auzise că pe atunci Germanii să fi stat cu pipa atârnată de buză.

Permită-ne dar și d. Bolliac a crede că nici Traian n'ar fi pățit atâtea nevoi spre a înfrânge pe Daci, dacă i-ar fi găsit scărpînându-se în cap cu lulea în gură sau trăgând cu tabiet din narghilea.

Știm că d-lui ne poate zice: «De ce să nu fie pipele mele antice, dacă arheologii elvețiani, cei germani și cei englezi, au recunoscut toți că pipele găsite prin patriile lor, sunt de o netăgăduită antichitate?»

Vom răspunde la acestea, cu trei cuvinte latinești care, deși nu sunt spuse de Pomponiu Mela, dar conțin un adevăr pe care tot omul, și mai ales arheologul, trebuie să-l rumege de șapte ori înainte de a emite o opinie excentrică; aceste cuvinte sunt: *Errare humanum est!* Omul se poate înșelă!

Nu este cu neputință ca miclele instrumente în formă de pipă să fi servit Celților, Germanilor, ba chiar și Romanilor, la un alt uz decât fumatul, la o întrebuințare pe care nu o cunoaștem, precum nu cunoaștem întrebuințarea multor instrumente casnice, și multor mici monumente ce se descoper adesea sub pământ.

Poate iar ca multe din pipele, crezute antice, să se fi strecurat acum de curând, în mod întâmplător, prin tărâmurile vechi.

Și în adevăr stau de mă mir cum se face ca pipele, presumpse antice, ce s'au găsit în Franța și în țările vecine, în Irlanda și în Elveția, să aibă întocmai forma subțire și ușoară a acelui *brûle-guele* de pământ, din care fumează bluzarul și studentul frances; cum se face ca cele provenite din Germania să fie cu pântecele borcănate ca pipa neamțului; în fine pentru ce chiar și lulelele d-lui Bolliac să vădească «în formele, în ornamentele și în dimensiunile lor, o analogie, ba chiar o identitate cu lulelele zise *românești?*»

Ce atâta persistență în formele plastice locale ale unei unelte așa de înduioase?

Pentru ce oare, când moda nestatornică, când gusturile variabile ale popoarelor și ale epocelor au schimbat și au prefăcut

toate ale omului, și îmbrăcăminte, și vase, și mobile, ba chiar și clădiri, pentru ce pipele singure să rămână nestrămutate în disgrațioasa lor originalitate?

D'ar fi cu adevăr așa, apoi am avea aci un fenomen al spiritului omenesc care trebuie notificat poezilor celor însetați de antiteze; pipa ne-ar arăta statornicia îndărătnică a formei, întrupată în obiectul care produce materia cea mai nestatornică, fumul cel în veci schimbător, cel nețărnut în momentanele-i prefaceri!

Pe calea deschisă de d. Bolliac nu se poate opri nici spiritul nostru, așa de prozaic, a nu încerca un dezghin prin regiunile poetice ale fantaziei; dar Pegazul nostru, nefiind de o cam dată nici măcar amețit cu fumul plantei îmbătătoare a Masageților, spre a ști să necheze și să salte, Pegazul ne trânteste pe jos, și ne deșteptăm cu mirare în acea întindere, care dela Hunia, vecină Mehedinților merge prin Vădastra Romanaților până la Piscu-Crăsani de pe Ialomița, întindere în care d. Bolliac vede, în timpii preistorici, «o identitate de obiceiuri, învederată prin formele vaselor, ale silixelor și ale celorlalte obiecte de lut, de os și de peatră».

Am auzit zicându-se că de câte ori pe un negru sau arap, îl răpesc din Africa centrală, spre a-l aduce printre Europei, printre oameni albi, acel biet negru multă vreme nu poate să deosebească figura unui alb din figura celorlalți; i se pare că toți albi au unul și același chip; trăsurile figurilor au o înfățișare atât de neasemuită cu ceea ce din copilărie, ochiul lui a fost deprins a vedea, încât pentru mult timp toți albi i se par identici în formele lor fizice.

Tot astfel trebuie să pățească și arheologul, când întâmplarea sau norocul lui l-a adus a face, în timp scurt și fără cercetări pregătitoare, descoperiri numeroase într'un câmp de antichități, până atunci lui necunoscute.

Ochiul nedepins a deosebi diferențele ce există în formele și în ornamentele, care adesea, – și mai ales pentru timpii foarte depărtați, – caracteriză singure producțiunile feluritelor epoce și popoare, vede uniformitate, ba chiar identitate, în obiecte ce n'au alt raport între ele, decât analogia materiei și poate o asemuire în destinațiunea lor.

Teamă'mi e că așa pățește și d-l Bolliac, când confundă diversele specii de vase barbare, ce d-lui a avut imensul merit de a descoperi în acești din urmă ani, în mai multe localități ale țării.

Dacă, pe lângă acea prețioasă ardoare ce d-lui depune în desgroparea și adunarea antichităților patriei, ar fi avut și timpul de a consulta scrierile ce, prin alte șări, au tratat materii analoage; dacă ochiul dumnealui ar voi să se deprinză cu prețuirea caracterelor plastice ale obiectelor descoperite și ale ornamentelor ce le decoră, negreșit că acea negură ce-l face a vedea identitatea între vase ca cele dela Piscu-Crăsanii și cele dela Vădastra, spre exemplu, ar perî și pentru d-lui, și arheologia noastră preistorică sau barbară ar păși cu urme mai răpezi spre o clasificare rațională, care ne-ar conduce la domirirea mai multor puncturi îndoioase ale etnologiei antice a României.

Fie-ne dar permis, la sfârșitul acestor neprecugetate rânduri pe care le-am scris limpezi de orice amărăciune, fie-ne, zicem permis a rugă pe autorul articolului despre Uzul fumatului în timpii preistorici, ca de vreme ce d-lui a întreprins, cu o așa lăudabilă și fericită stăruință, desgroparea de sub pământ a antichităților noastre barbare, și dacă în adevăr dorește ca pana d-sale să fie tot atât de folositoare arheologiei naționale ca și săpăturile ce d-lui execută, atunci să binevoiască a urmări cu tot pozitivismul și cu toată răbdarea ce ele reclamă, asemenea pământești lucrări, și să se ferească de a se avânta așa des prin regiunile închipuirii, purtat bunăoară de fumul arheologice ce pot eși din lulele preistorice.

**București, 1873. Tipărit în *Columna lui Traian*,
din 15 februarie, 1873²².**

²² Acest articol a fost tras într'un foarte mic număr de broșure în 80, cu o copertă pe care erau reprezentate în desemn, mai multe obiecte, – pipe antice, de cari s'a vorbit aci.